

บทส่งท้าย

สุริชัย หัวนแก้ว

บทนี้แม้จะได้ชื่อว่า บทส่งท้าย ก็ยังมิใช่บทสรุปของงานวิจัยนี้ร่องรอยนี้ โครงการรังสิตเนื้อหาที่จะกล่าวถึงในบทนี้จะเป็นการตั้งข้อสังเกตต่อโครงการศึกษาวิจัยพื้นที่แบบสาขาวิชาการ เช่น โครงการรังสิต โดยเฉพาะจะเน้นกล่าวถึงโครงการวิจัยแนวนี้ ในแง่ของความเป็นมาและคุณประโยชน์ ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคของการวิจัยวิธีนี้ ตอนท้ายจะกล่าวถึงแนวทางและประเด็นปัญหาในการศึกษาและวิจัยของโครงการรังสิต ที่น่าจะมีขึ้นในอนาคตด้วย

ความรู้สัมมติใดที่สังคมไทยปัจจุบันต้องการ

การจัดหมวดหมู่ความรู้ และการตั้งองค์กรที่สืบเนื่อง ได้ทำให้มีภาควิชา และคณะวิชา เมื่อคณะวิชาและภาควิชามาร่วมกันจึงเกิดเป็นมหาวิทยาลัยขึ้น การกิจกรรมของมหาวิทยาลัยได้แก่การพัฒนาความรู้ให้กับวังไกล และถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ต่อไป ความข้อนี้เป็นที่เข้าใจกันและเห็นตรงกันได้โดยไม่ยากนัก แต่ประเด็นปัญหามีอยู่ว่า จะจัดหมวดหมู่อย่างไรดีจึงจะก่อคุณประโยชน์สูงสุดต่อกระบวนการสร้างความรู้นั้นๆ และต่อการประยุกต์ใช้นั้น เรื่องนี้มิใช่จะหาข้อยุติได้ง่ายๆ

นับตั้งแต่ประเทศไทยก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรกมานับเกือบ 80 ปีแล้ว การจัดกระบวนการความรู้ในมหาวิทยาลัยตามหลักสายวิชา ก็ถือเป็นแนวปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานการศึกษาที่มั่นคงตลอดมา ภายใต้แนวคิดเช่นนี้ มหาวิทยาลัยก็มีการจัดตั้งเพิ่มขึ้น ที่มีอยู่ก็เดิมในญี่ปุ่นและขยายตัวเรื่อยมา แม้กระทั้งการเน้นสาขาวิชาความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ถือว่าขาดแคลน ประเด็นสำคัญที่พึงพิจารณาคงได้แก่คำตามว่า การแสวงหาความรู้ตามแนวสายวิชาที่มีระบบแยกตัวต่างหากจากกัน เช่นนี้จะก่อคุณประโยชน์แก่การพัฒนามนุษย์และสังคมเราได้ดีจริงหรือ

เรามักเคยชินที่จะคิดกันว่าความเรียบราญจำต้องมาจากการแบ่งงานกันทำอย่างเด็ดขาด ทางวิชาการ ความคิดแนวนี้เป็นผลลัพธ์มารยาทและความรู้ตามแนวทางของหลักวิชา (disciplinary inquiry) ตามคตินิยมเช่นนี้ ถือกันว่า ความก้าวหน้าของความรู้จะได้มาจาก การวิจัย ตามแรงผลักดันของหลักเหตุผลภายในสาขาวิชาแต่ละสาขาวิชาอย่างเคร่งครัด สภาพการณ์ปัจจุบัน

นี้ทำให้มีบรรยายการที่ผู้คนในแต่ละสาขาวิชามีแบ่งบีบคั้นต้องทำงานวิชาการและสร้างผลงานในแต่ละสาขาวิชา แนวทางสร้างสรรค์ความรู้ในสังคมแนวโน้มจะมีสีบเนื่องต่อไป

แต่ประเด็นปัญหาสำคัญในปัจจุบันก็คือ ลำพังแนวนี้ก็ไม่สามารถพัฒนาหรืออธิบายเหตุปัจจัยของความเป็นไปในโลกสังคมของเราได้เพียงพออีกต่อไปแล้ว โดยขององค์ความรู้ตามหลักวิชา กับโลกของความเป็นจริงดูจะมีซึ่งว่างระหว่างกันมากขึ้นทุกที ยิ่งหากมีความต้องการประยุกต์ความรู้เพื่อการแก้ปัญหา ก็ยิ่งเป็นเรื่องห่างไกล ความเห็นห่างระหว่างหลักวิชา (discipline) กับความเป็นจริงของสังคม (social reality) ถูกลับจะมีมากขึ้นทุกที ข้อที่น่าสังเกตได้แก่ บรรยายการในแวดวงวิชาการและในแวงวงนโยบายที่ซองว่างนักลายเป็นแรงเสียดทาน กล้ายเป็นปัจจัยแห่งท่าทีเชิงต่อต้านการใช้ปัญญาหรือไม่ก็เป็นการประชดประชันต่อกันเสียมาก สวนที่ซองว่างนี้จะกล้ายเป็นแรงกระตุนและผลักดันในทางปรับตัวใหม่ในทางสร้างสรรค์ความรู้นั้นมีน้อยกว่ามาก กระแสนักของอุดมศึกษาไทยก็ยังมิได้เห็นว่างานวิจัยพื้นที่แบบสนวิทยาการเป็นเรื่องสลักสำคัญอะไรมาก หากปล่อยให้สถานการณ์เป็นเช่นนี้ต่อไปเรื่อย ๆ ก็ไม่เห็นทางที่ความสร้างสรรค์เพื่อแก้ปัญหาที่สังคมเผชิญอยู่จะสามารถผนึกกันให้เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพขึ้นได้

ความเป็นมาของศึกษาพื้นที่

การศึกษาวิจัยพื้นที่โดยสีบเนื่องในเชิงนโยบายสาขาวิชาหรือสนวิทยาการนั้น นับเป็นวิธีศึกษาวิจัยที่สำคัญในการสร้างสรรค์ความรู้เกี่ยวกับสภาพการณ์ที่มีผลวัตถุได้อย่างดียิ่งวิธีนี้ ฐานคติที่สำคัญของการศึกษาพื้นที่หรือท้องถิ่นศึกษา ได้แก่ ความเชื่อที่ว่า หน่วยการศึกษาวิจัย (Unit of analysis) ที่เหมาะสม ได้แก่ พื้นที่ เพาะประชากรที่อยู่อาศัยร่วมกันในอาณาบริเวณใด ๆ ยอมมีการดำเนินชีวิตในสังคม ภายใต้สภาวะแวดล้อม ณ ที่นั้น ๆ เป็นแบบแผนอย่างได้อย่างหนึ่ง

ความเป็นมาของวิธีการศึกษาแบบนี้ที่โดยเด่นมากก็คงจะมาจากความต้องการความรู้เพื่อการประยุกต์เป็นสำคัญ การศึกษาพื้นที่หรือภูมิภาคศึกษา หรืออาณาบริเวณศึกษา (Area Study) ที่รู้จักกันส่วนหนึ่งมาจากความก้าวหน้าทางวิชาการในโลกตะวันตก โดยเฉพาะการศึกษาในยุคสมัยโลกครั้งที่สอง ในสหรัฐอเมริกา ดังเช่นที่ Bryce Wood ข้างคำพูดของ Robert Hall นักวิชาการผู้นำในด้านนี้ของสหรัฐอเมริกาว่า “สภาวะสมัยโลกครั้งที่สอง ทำให้เกิดความ

ต้องการอย่างปัจจุบันทันต่อข้อมูลความรู้ที่มีเพิ่มขึ้นอย่างกับพื้นที่ต่าง ๆ¹ แต่อย่างไรก็ต้องสังเกตว่า คำว่าพื้นที่ในกรณีนี้เน้นประเทศไทย เป็นหน่วยเคราะห์ที่สำคัญ ในประเทศไทย วงการวิชาการมีโครงการศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่โดยวิธีการศึกษาจากหลายสาขาวิชานี้เริ่มมีการแบบสหวิทยาการหลายโครงการ อาทิเช่น

โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง ซึ่งเริ่มโดย ดร.ป้าย อึ้งภากรณ์ มีความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีนักวิชาการสาขาต่าง ๆ เข้ามาช่วยงานกัน ระยะหลัง เหลือคนจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เช่น ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ เป็นหลัก ประยงค์ เนตยารักษ์ บันثار อ่อนดำเนิน

โครงการอยุธยา ริเริ่มโดย ดร.จัค อัมโพร์ และต่อมาดำเนินการโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย บางซื่อก็มีนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เช่น อาบ นาค จัดมาร่วมด้วย

โครงการองค์กรชุมชนจะเริงเทรา² ซึ่งสืบเนื่องจากการริเริ่มของคณะกรรมการปฏิบัติภารกิจวิจัยเพื่อพัฒนาชนบท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีคณะวิจัยมาจากหลายสาขาวิชาในมหาวิทยาลัย

นอกจากนี้มีโครงการวิจัยของคณะนักวิชาการจากต่างประเทศ

โครงการบางชัน (2492-3, 2495) โดยคณะวิจัยจากมหาวิทยาลัยคอร์แนล ได้แก่ Lauriston Sharp, Lucien Hanks, Herbert Phillips, ดร. กมล ชาญเลขา เป็นต้น³

โครงการศึกษาอุตสาหกรรม การขยายของเมือง การเปลี่ยนแปลงสังคมท้องถิ่นแบบขยายผังระหว่างวันออก (1987 - 1993) ดำเนินการโดย คณะนักวิชาการญี่ปุ่น คิตายาระ อัตสุชิ, อาจาริโوخามุ, ทาเคอุจิ ทาคาโอะ และคณะ

คุณประโยชน์ของการศึกษาพื้นที่อย่างบูรณาการ

การศึกษาพื้นที่ในปัจจุบัน ทำให้มองเห็นปัญหาที่พื้นที่นั้น ๆ ประชากรในพื้นที่นั้น ๆ ประสบอยู่ การแก้ไขภาวะเสียดุลยภาพระหว่างความรู้ตามสาขาวิชาที่มีเพิ่มขึ้นมาอย่าง แต่ความรู้ตามแนวพื้นที่กลับขาดแคลน ขาดความรู้เชิงประยุกต์ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือสาขาวิชาเป็นตัวตั้งมิใช่ความเป็นจริงเป็นตัวตั้ง

ผลอัตตาแห่งสาขาวิชา ซึ่งป้อยครั้งสืบเนื่องมาจากความคับแคบของภาษาด้วยความตระหนักถึงข้อที่ว่า เส้นพร้อมเด่นของสาขาวิชานั้นไม่ได้เป็นอุกาลิกและแม้การแบ่งสาขาวิชาจะ

เป็นประโยชน์ในการพัฒนาความรู้แต่ก็อาจส่วนทางกับการประยุกต์ใช้ การเพ่งศึกษาในพื้นที่เดียวกัน ทำให้เกิดโอกาสศึกษาภาคสนามและได้แลกเปลี่ยนระหว่างผู้เชี่ยวชาญต่างสาขาวิชาในเรื่องที่ทุกคนสนใจตรงกันคือ ปัญหาที่เกี่ยวโยงห้องล้อมพื้นที่นั้น ๆ

เป็นการสร้างคณะวิจัยเป็นทีม (team research) ทำให้เกิดวัฒนธรรมการร่วมงานระหว่างคนต่างสาขาวิชาที่มีความสนใจตรงกัน ต้องทำงานสืบเนื่องหลายปี

ความจำเป็นของการศึกษาโดยใช้วิธีการศึกษาแบบพื้นที่

(Integrated area study หรือ multidisciplinary area study หรือ interdisciplinary area study)

จริงอยู่การพัฒนาวิชาการความรู้ตามสาขาวิชาต่าง ๆ มีความจำเป็น และควรจัดต้องส่งเสริมกันต่อไป แต่ในอีกด้านหนึ่ง กระบวนการสร้างสรรค์ความรู้เพื่อการแก้ไขปัญหาในโลกของชีวิตสังคมที่เป็นจริงก็พัฒนาขึ้นมาหากลาย ปรากฏว่ามีนักกรรมการศึกษาวิจัยเพื่อแก้ปัญหาจำนวนมากน้อยเกิดขึ้นด้วยการร่วมงานระหว่างหลายสาขาวิชาทั้งนั้น ดังนั้น ความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาการทำงานร่วมกันระหว่างสาขา เพื่อเป้าหมายทางวิชาการที่มีร่วมกันและเพื่อประยุกต์ในการแก้ปัญหาก็มีมากขึ้นอย่างไม่เคยมีมาก่อน⁴ ในประเทศไทยเอง ความสนใจที่จะพัฒนาองค์ความรู้ในเชิงประยุกต์ เช่นนโยบาย มีสูงขึ้นมากในระยะหลัง ดังเช่น บทบาทของ ส.ก.ว. ซึ่งมีแนวโน้มพยายามสนับสนุนการวิจัยภูมิภาคศึกษา ทั้งในประเทศไทย (ไทยศึกษา) และต่างประเทศ (วิเทศศึกษา)

ประเด็นปัญหาและอุปสรรค

ในการศึกษาพื้นที่อย่างบูรณาการ นักวิจัยอาจประสบปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ได้แก่

การตั้งใจไทยที่มีความหมายร่วมกันของโครงการ

บทบาทและความสำคัญของแต่ละสาขาวิชา ในแต่ละขั้นตอนของการศึกษาวิจัยต่างกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างสาขาวิชาในการเพ่งพยายามตอบใจไทยคำถาวรร่วมกันแต่ละข้อ

ความแข็งตัวและสูงขึ้นทุกทิศจากกำแพงสาขาวิชา นักวิชาการเฉพาะสาขาวิชาที่มีใจ

เปิดกว้างต่อการเรียนรู้ข้ามพรมแดนก็หายากมากขึ้น ๆ

กระบวนการวิจัยและการประสานภาคสนาม เป็นเรื่องที่ยากยิ่ง เพราะการกิจกรรมลักษณะอาจารย์ในมหาวิทยาลัยยังเป็นเรื่องการสอนอยู่

แหล่งทุนที่สืบเนื่องหากาย ก็อาจจะไม่มีความเข้าใจดึงคุณประโยชน์

การประเมินผลงาน คุณค่าของผลงานในเชิงองค์ความรู้และในเชิงประยุกต์ มักจะถูกพิจารณาว่าด้อยกว่าเมื่อเทียบกับคุณค่าของผลงานตามสาขาวิชา

แนวทางและประเด็นที่พึงวิจัยในอนาคตเกี่ยวกับรังสิต

ผลงานวิจัยหลายสาขาวิชาที่นำเสนอมาในรายงานฉบับนี้ นับเป็นขั้นตอนสำคัญของการรวมนักวิชาการผู้สนใจเรื่องร่วมพื้นที่เดียวกัน และผลงานที่ปรากฏล้วนเป็นผลงานที่มีคุณประโยชน์ขยายภาพให้เห็นรังสิตในแง่มุมต่าง ๆ จากสาขาวิชานั้น ๆ เราคงเห็นพ้องกันถึงคุณประโยชน์ร่วมกันของโครงการนำร่อง (Pilot Study) ครั้งนี้ได้โดยไม่ยาก

อย่างไรก็ต หากผู้อ่านพินิจพิจารณารายงานทั้งหมดโดยตลอดแล้ว ก็คงจะประจักษ์ได้ถึงข้อจำกัดที่ว่าการศึกษาทั้งชุดยังขาดลักษณะเป็นการศึกษาพื้นที่ของหลายสาขาวิชาที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นบูรณาการ เช่นที่เรียกว่า integrated area study ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนากระบวนการวิจัยให้ข้อมูลและทัศนะของแต่ละด้านมาเกื้อกูลกันให้ได้ภาพความเข้าใจที่รอบด้าน เป็นองค์รวมในอนาคต

แนวทางหัวข้อวิจัย : ตัวอย่าง

แนวทางค่าdam สำหรับการวิจัยพื้นที่รังสิตอย่างบูรณาการในอนาคตอาจประกอบด้วยข้อค่าdam ต่อไปนี้

การเปลี่ยนแปลงของรังสิตในบริบทประวัติศาสตร์ในรอบร้อยปีที่ผ่านมา โดยพิจารณาตามการแบ่งระยะเวลาเป็นช่วง ๆ ตามจุดเปลี่ยนที่สำคัญ ๆ จนจนปัจจุบัน ทั้งนี้อาจแยกพิจารณาด้านเศรษฐกิจ สังคม การบริหาร สาธารณสุข เทคโนโลยี ฯลฯ

การศึกษารากฐานะและบทบาทของรังสิตต่อเศรษฐกิจสังคมของประเทศไทย หรืออย่างน้อยก็ความสำคัญของรังสิตต่อกรุงเทพฯ ในยุคสมัยปัจจุบัน เช่น

ฐานะและบทบาทที่เป็นแหล่งอาหารแก่กรุงเทพฯ

บทบาทในแม่น้ำแม่ธารา

บทบาทในแม่น้ำแม่ธารา

รังสิตในกรณีศึกษาของการเปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรม

รังสิตในแม่น้ำแม่ธารา

รังสิตในฐานะเป็นจุดเชื่อมต่อเศรษฐกิจไทยกับโลก

รูปแบบการจัดการชุมชนที่เนมาระสม (เทศบาล สุขาภิบาล นครฯ ฯลฯ)
 รูปแบบการให้บริการที่เนมาระสมในด้านการศึกษา ด้านสวัสดิการสังคม ด้านสาธารณสุข
 การขยายตัวของเมือง (urbanization) การพัฒนาอุตสาหกรรม (industrial development)
 กับปัญหาลักษณะและการจัดการน้ำเสีย กับปัญหาอาชีวอนามัย เช่น โรคทางเดินหายใจ ฯลฯ
 นิคมอุตสาหกรรมกับชุมชน
 อุตสาหกรรมกับการเปลี่ยนแปลงด้านนิเวศนวิทยามนุษย์และสิ่งแวดล้อม
 รังสิตในฐานะจุดพักของระบบคมนาคมเข้ากรุงเทพฯ กับปัญหาสังคมต่าง ๆ เช่น ยาเสพ
 ติด สถานบริการ

หัวข้อที่ได้ตั้งไว้ข้างต้นนี้ เป็นเพียงตัวอย่างของแนวทางซึ่งถ้ามีการร่วมมือกันศึกษาต่อไป
 พื้นที่นี้น่าจะเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจอันจะช่วยความเข้าใจแก่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ
 สังคมและนิเวศนวิทยาของสังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์ได้ดีขึ้น

เชิงอրรถ

1. Bryce Wood, *Area Studies* ใน International Encyclopedia of the Social Sciences 1968, MacMillan pp. 401 - 406.
2. ชาญชัย ลินปิยากร เทวี วัฒนา ปรีดา ทัศนประดิษฐ์ สุภาพพรรณ ณ บางช้าง สุภาร্গค์ จันทวนิช และสุริชัย หวานแก้ว การพัฒนาชุมชนตะชิงเทรา เอกสารรายงานสรุปการวิจัย 2528
3. ผลงานที่สำคัญมีหลายชิ้น เช่น Lauriston Sharp, and Lucien Hanks, *Bangchan : Social History of a Rural Community in Thailand* Itaca, N.Y. : Cornell University Press, 1978.
4. Michael Gibbons, et.al., *The New Production of Knowledge : The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies* London : SAGE Publications, 1994

รายนามคณบดีและผู้ช่วยคณบดี

อาจารย์ชลธร ศุนทรวาณิชย์
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณบดีอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศาสตราจารย์ ดร.ธงชัย พรรตนสวัสดิ์
ภาควิชาศึกษากรรมสิ่งแวดล้อม คณบดีศึกษากรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวภรณ์ จิราศักดิ์
นักวิจัยประจำสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ สุริชัย หวานแก้ว
ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณบดีรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายนามผู้วิจัย

นายโภคส ประسنค์สม
นิสิตบัณฑิตศึกษาภาควิชาศึกษากรรมแหล่งน้ำ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาจารย์ชัยยุทธ สุขครร
ภาควิชาศึกษากรรมแหล่งน้ำ คณบดีศึกษากรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาจารย์เทียมจันทร์ อร่ามเหว
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณบดีมนุษยศาสตร์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรีวิทยาลงกรณ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนวัฒน์ จาเรพงษ์สกุล
ภาควิชาธรณีวิทยา คณบดีวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ นายแพทย์บดี ธนาเม้น
ภาควิชาเวชศาสตร์ป้องกัน คณบดีแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์
ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญพร ธีระสวัสดิ์
สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศาสตราจารย์ นายแพทย์กิริมย์ กมลรัตนกุล
ภาควิชาเวชศาสตร์ป้องกัน คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาจารย์เรืองวิทย์ ลิ่มปนาท
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

รองศาสตราจารย์ ดร.สมภาค มา narang สารค
คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวสุนทรี อารยะไวย์
นักวิจัยประจำสถาบันไทยศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร.สุภังค์ จันทวนิช
ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวัฒนา ชาคนิน迪¹
ภาควิชาผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวโสรัตน์ ณ ถลาง
นักวิจัยประจำโครงการร้อยปีคลองรังสิต สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย